IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 02 IYUL 2026

XALQARO SHARTNOMALAR VA NOROZILIK DISKURSINING LINGVISTIK ASOSLARI: ARABCHA "MISOQ", "TAHALUF", "ITTIFOQIYA" VA "E'TISOM" TERMINLARI TAHLILI

Shahobiddin Yo‘ldoshov
TDSHU Arabshunoslik oliy maktabi,
Filologiya va tillarni o‘qitish (arab tili)
yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Abdulaziz Rustamov
Ilmiy rahbar: katta o‘qituvchi, PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.21438034

Annotatsiya

Ushbu maqolada xalqaro paktlar, davlatlararo ittifoqlar va ijtimoiy norozilik harakatlarini ifodalovchi arabcha terminlarning lisoniy va sotsiologik tabiati o‘rganilgan. "Misoq", "Tahaluf", "Ittifoqiya", "Muaraza" va "E'tisom" terminlarining klassik davrdagi "arqon", "qasam" va "jismoniy to‘sqinlik" simvolikasidan zamonaviy xalqaro huquqiy institutlar hamda sotsiologik tushunchalargacha bo‘lgan semantik taraqqiyot yo‘li tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Siyosiy sotsiologiya, shartnoma diskursi, pakt, ittifoq, muxolifat, e'tisom, lingvistik simvolika, ijtimoiy kelishuv.

Abstract

This article explores the linguistic and sociological nature of Arabic terms representing international pacts, interstate alliances, and social protest movements. The study analyzes the semantic development of terms such as "Misoq", "Tahaluf", "Ittifoqiya", "Muaraza", and "E'tisom" from their classical symbolism of "rope", "oath", and "physical obstruction" to modern international legal institutions and sociological concepts.

Keywords: Political sociology, treaty discourse, pact, alliance, opposition, sit-in, linguistic symbolism, social contract.

1. Kirish

Siyosiy sotsiologiyada hokimiyat institutlarining barqarorligi ularning o‘zaro kelishuvlar (konsensus) tuzish salohiyati hamda jamiyat ichidagi norozilik (konflikt) mexanizmlarini qanchalik to‘g‘ri boshqara olishi bilan o‘lchanadi. Arab dunyosining siyosiy tarixi va bugungi ijtimoiy-siyosiy voqeligini aks ettiruvchi leksika bu borada o‘ta boy va chuqur metaforik qatlamga ega.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — arab siyosiy tilida barqarorlikni ta’minlovchi (shartnomaviy) hamda o‘zgarishlarni harakatga keltiruvchi (norozilik) terminlarning lisoniy arxetipini aniqlashdir. Qadimgi davrlardagi "mahkam bog‘lash" yoki "yo‘lni to‘sish" kabi ibtidoiy tushunchalar bugungi kunda global institutlar va qonuniy fuqarolik harakatlarining yuridik niqobiga qanday aylanganini sotsiolingvistik prizma orqali tahlil qilamiz.

2. Shartnomaviy barqarorlik diskursi: "Arqon" va "Qasam" metaforalari

2.1. "Misoq" (ميثاق) — Arqon bog‘lamlaridan global paktlargacha

Misoq termini arab tilidagi و ث ق(w-th-q) ildizidan olingan ism-asbob (vosita bildiruvchi ism) vazifasidadir. Uning klassik va ibtidoiy ma’nosi "tuyalarni yoki yuklarni qochib ketmasligi uchun arqon bilan mahkam bog‘lash", "ishonchli tugun o‘rnatish" demakdir[1].

[1] Ibn Manzur. *Lisan al-Arab* (لسان العرب). Qohira: Dar al-Ma'arif, 1993.b 7,9

Qadimgi arab jamiyatida ikki qabila o‘rtasidagi buzilishi mutloq taqiqlangan, buzilgan taqdirda urushga sabab bo‘ladigan eng muqaddas ahdlashuvlarni xuddi shu so‘z bilan atashgan.

Zamonaviy xalqaro huquq tizimida "misoq" oddiy shartnomalardan ko‘ra ancha yuqori yuridik kuchga ega bo‘lgan, yirik global tashkilotlarning ta’sis hujjatlari hisoblangan "Pakt" yoki "Ahdnoma" tushunchalarining muqobiliga aylandi.

Misol va tahlil: ميثاق الأمم المتحدة

(Mīsāqu-l-umami-l-muttahidah)

Tarjimasi: Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ahdnomasi (Nizomi).

Sharh: Sotsiologik nuqtai nazardan, bu yerda "misoq" xalqaro hamjamiyatni parokandalikdan, global urushlardan saqlab turuvchi, davlatlarni yagona majburiyat rishtasi bilan "bog‘lab turuvchi" eng oliy huquqiy arqon (kodifikatsiya) vazifasini o‘tamoqda.

2.2. "Tahaluf" (تحالف) — Qonli qasamdan strategik bloklargacha

Tahaluf so‘zi ل ح f (h-l-f) ildizidan oltinchi bob (tafa"ul - o‘zaro hamkorlik ma’nosini beradi) masdaridir. Klassik davrda u "qasam ichish", "ittifoq tuzish uchun ont ichish" ma’nolarini anglatgan. Qadimgi arablar biror dushmanga qarshi birlashganda, bir idishga qon yoki maxsus xushbo‘y atir (hilf al-mutayyabun) quyib, qo‘llarini botirib qasam ichishgan.

Bugungi kunda esa bu termin institutsionallashib, davlatlarning harbiy-siyosiy va strategik birlashmalarini ifodalaydi.

Misol va tahlil: تحالف استراتيجي بين البلدين

(Tahālufun istretījiyyun bayna-l-baladayn)

Tarjimasi: Ikki mamlakat o‘rtasidagi strategik ittifoq (tahaluf).

Sharh: Zamonaviy tilda u nafaqat NATO kabi harbiy bloklarni, balki ichki siyosatdagi turli mafkuraga ega partiyalarning parlamentdagi "koalitsiyasi"ni yoki korporatsiyalarning "manfaatlar ittifoqi"ni anglatadi.

2.3. "Ittifoqiya" (اتفاقية) — Muvofiqlik hujjati

و ف ق(w-f-q) o‘zagidan olingan bu termin "ikki narsaning bir-biriga o‘lcham yoki fikr jihatdan mos kelishi" (tavfiq) degan ma’noni anglatadi. Diplomatiyada u konvensiya yoki ikki tomonlama shartnomalarni anglatuvchi keng tarqalgan me’yoriy termin hisoblanadi.

Misol va tahlil: توقيع اتفاقية تجارية جديدة

(Tawqī‘u ittifāqiyyatin tijāriyyatin jadīdah)

Tarjimasi: Yangi savdo bitimini (ittifoqiyasini) imzolash.

Miyona falsafiy ko‘chma ma’no: Jamiyatshunoslikda ushbu shartnomaviy terminlar (misoq va ittifoqiya) bugungi kunda siyosiy elitalar va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi yozilmagan "ijtimoiy shartnoma" (Social Contract / العقد الاجتماعي) yoki "siyosiy konsensus"ni ifodalashda keng qo‘llanilmoqda.

3. Dinamik o‘zgarishlar va norozilik diskursi

3.1. "Muaraza" (معارضة) — Jismoniy to‘sqinlikdan qonuniy muxolifatgacha

Muaraza sotsiologik nuqtai nazardan eng dinamik terminlardan biri bo‘lib, ض ر ع(ʿ-r-ḍ) o‘zagidan uchinchi bob (mufa'ala) shaklidir. Lug‘aviy ma’nosi "biror narsaning yo‘liga ko‘ndalang turish", "harakatlanayotgan jismga qarama-qarshi chiqib, uning yo‘nalishini to‘sish yoki o‘zgartirish" kabi mexanik harakatlarni anglatgan.

Zamonaviy siyosiy tizimlar terminologiyasida u konseptual jihatdan rivojlanib, amaldagi hukumatning yuritayotgan kursiga rasman qarshi bo‘lgan va muqobil boshqaruv dasturlariga ega bo‘lgan qonuniy siyosiy kuchlar — **Muxolifat**ni (Opposition) anglatadi.

Misol va tahlil: المعارضة السياسية البناءة

(Al-mu‘āradatu-s-siyāsiyyatu-l-bannā'ah)

Tarjimasi: Konstruktiv (bunyodkor) siyosiy muxolifat.

Sharh: Misoldan ko‘rinib turibdiki, zamonaviy demokratiyada muxolifat "yo‘lni butunlay to‘suvchi yovvoyi kuch" emas, balki davlat tizimini muvozanatda ushlab turuvchi, uning xatolarini tuzatuvchi tizimli ijtimoiy institut hisoblanadi.

3.2. "E’tisom" (اعتصام) — Muqaddas panohdan zamonaviy "Sit-in" (Ish tashlash)gacha

E’tisom so‘zi ص ع m (ʿ-ṣ-m) o‘zagidan sakkizinchi bob (ifti’al) masdaridir. Klassik arab tilida "biror dushman yoki xavfdan saqlanish uchun mustahkam devor yoki arqonga yopishib olish", "panoh topish" ma’nosini ifodalaydi. Qur’oni karimdagi "Allohning arqoniga mahkam yopishingiz" oyatida ham xuddi shu o‘zak ishlatilgan bo‘lib, u uzoq vaqt davomida diniy-ma’naviy diskursga tegishli bo‘lgan.

Biroq, XX asr oxiri va XXI asr boshidagi ijtimoiy-siyosiy voqealar (xususan, "Arab bahori" va undan keyingi jarayonlar) natijasida ushbu so‘z butunlay dunyoviy, sotsiologik maydonga ko‘chib o‘tdi. U bugungi kunda fuqarolik itoatsizligining tinch usuli bo‘lgan **"norozilik namoyishi", "ma’lum bir maydonni egallab olib, tarqalmasdan o‘tirib olish (sit-in)"**yoki ish tashlash harakatlarini anglatadi.

Klassik davr (Diniy tushuncha): [E'tisom] ==> Muqaddas arqon/panohga yopishish (Himoya)

▼ (Sotsiologik evolyutsiyaga uchrashi)

Zamonaviy davr (Siyosiy harakat): [E'tisom] ==> Maydonni tark etmay o'tirib olish (Tinch namoyish)

Misol va tahlil: تنظيم اعتصام سلمي أمام البرلمان

(Tanzīmu i‘tisōmin silmiyyin amāma-l-barlamān)

Tarjimasi: Parlament binosi oldida tinch namoyish (e’tisom) tashkil qilish.

Sharh: Qadimgi ma’noda inson o‘zini himoya qilish uchun ob’yektga yopishgan bo‘lsa, bugungi siyosiy voqelikda namoyishchilar o‘z haq-huquqlarini talab qilib, parlament binosi oldidagi maydonni "panoh va bosim vositasi" sifatida egallab olmoqdalar.

4. Xulosa

Siyosiy sotsiologiya nuqtai nazaridan arab tilidagi shartnoma va norozilik terminlarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, lisoniy simvolika jamiyat tabiati bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq. Qadimgi arablarning hayotiy xavfsizlik ehtiyojlari (arqon bilan bog‘lash, qasam bilan birlashish) bugungi kunda xalqaro paktlar va shartnomaviy munosabatlarning poydevoriga aylangan. Ikkinchi tomondan, mexanik qarshilik ko‘rsatish yoki o‘zini himoya qilish uchun panoh izlash tushunchalari vaqt o‘tishi bilan konseptual sotsiologik institutlar — siyosiy muxolifat va tinch norozilik namoyishlari (sit-in) shaklida transformatsiya qilingan. Bu esa arab tili leksikasining ijtimoiy jarayonlarni modellashtirishdagi ulkan lingvo-kognitiv salohiyatidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Ibn Manzur. Lisan al-Arab (لسان العرب). Qohira: Dar al-Ma'arif, 1993.
2. Al-Isfahani, Raghib. Mu'jam Mufradat Alfadh al-Qur'an (معجم مفردات ألفاظ القرآن). Bayrut: Dar al-Qalam, 2009.
3. Ayalon, Ami. Language and Change in the Arab Middle East. Oxford University Press, 1987.
4. Rustamov, Abdulaziz. Arab tili ijtimoiy-siyosiy diskursining sotsiolingvistik tahlili. Toshkent: Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, 2023.